

לכבד את מורי, ללמד את הצעירים ממני, ולשמש אח לחברי במקצוע הרפואי בחסד וברחמים,

לחיות באמונתי בחיי הפרטיים והציבוריים מתוך הימנעות מכל דבר שמגנה אותי בעיני הא-ל, שליחיו וחברי.

רָחֵם וְטָפוּלוֹת

המקרא הוא כל פתח⁷, אך אחרים דחו דבריו וסבורים שרחם הוא דווקא פתח יציאת הוולד⁸.

א. הגדרת המושג

יתכן שמקור השם 'רחם' הוא מלשון רחמים, שבו מגדלת האם את עובריה ברחמים רבים⁹, או שהוא מלשון אהבה, שכן לשון תרגום לאהבה הוא לרחם, או שמקור השם הוא בהיפוך אותיות רמ"ח, והיינו שממנו יוצא וולד המורכב מרמ"ח איברים¹⁰.

הרחם הוא המקום ממנו העובר יוצא¹, ודבר זה נכון גם בבעלי חיים². במקורות המקרא והתלמוד יש שהמונח 'רחם' משמש לחלק האנטומי שבו הוולד מתפתח³, והוא מקביל למושג זה בימינו, ויש שהוא משמש למונח האנטומי המקביל לנרתיק⁴.

מצינו במקרא ובחז"ל שמות רבים לרחם¹¹: אם¹², בטן¹³, הרת¹⁴, טרפחת¹⁵, כרס¹⁶, מטריץ¹⁷, מעים¹⁸, נחשת¹⁹,

באופן מושאל מתייחסים לסגירת רחם במובן של עקרות האשה⁵, ופתיחת הרחם במובן לידה⁶. יש מי שכתב, שרחם בלשון

סדר א-ב. [12] סנהדרין לג א; חולין נד א. כנראה משום שהוא המסמל יותר מכל את האמהות, שבו מתפתח העובר. [13] בראשית כה כג; דברים ז יג; איוב א כא; מיכה ו ז. המושג 'בטן' מתייחס גם לאיברים פרטיים הנמצאים בתוך הבטן. [14] ראה רש"י ברכות נו ב ד"ה והרת, ורש"י ע"ז כט א ד"ה והרת, שכך נקרא הרחם של בהמה. כיום משמש מושג זה לבלוטת התימוס. [15] חולין נה ב. [16] ברכות סג ב; ב"ב נו ב וברש"י שם ד"ה בכרסה. מושג המתייחס לכל איברי הבטן. [17] בראשית רבה נג ז; רות רבה ז יג. היינו אם בלשון יוונית. [18] בראשית כה כג; רות א יא; ויקרא רבה יח. אף הוא מתייחס לכל האיברים הפנימיים בגוף – ראה ע' עכול, מערכת ה- הע' 38. [19] יחזקאל טז לו. וראה נידה מא ב, וברש"י שם ד"ה נחשתך.

[1] במדבר יב יב; ירמיה א ה; שם כ יח; איוב י יח; שם לח ח. על הוויכוח הלשוני ביחס למינוח בעברית המודרנית ל- uterus – ראה מאמרו של מ. הלפרין, חוב' אסיא, סא-סב, תשמ"ח, עמ' 105 ואילך. [2] שמות יג ב, יב. [3] היינו uterus. וראה רש"י שבת קכח ב; רש"י נדה ל ב; רמב"ם איסורי ביאה ה ג; שם שחיטה ח כה; מו"נ ח"ג סופ"ח. [4] היינו vagina. וראה מאמרו של מ. הלפרין, שם; ד. מלאך, אסיא, סז-סח, תשס"א, עמ' 207-208, שברוב המקומות בחז"ל המושג רחם מתאים לנרתיק. [5] שמו"א א ה-ו. [6] בראשית כט לא; שם ל כב. [7] רש"י בראשית כ יח. [8] רמב"ן בראשית שם. וכן משמע מתרגומי אונקלוס ויונתן. [9] ראה חולין סג א, בענין השם של העוף הטמא רחם (ויקרא יא יח). [10] וראה כעין זה במו"ק יז א, בענין חרם. [11] השמות להלן לפי

מקור²⁰, פה²¹, קבר²², קובה²³, בערך זה יידונו ההיבטים הרפואיים שלפוחית²⁴. באופן צנוע כינו חז"ל את איברי המין של האשה 'אותו מקום'²⁵. כומז²⁶ היה תכשיט בדמות רחם²⁷.

ב. רקע מדעי

חלקי איברי המין של האשה – איברי המין של האשה כוללים את החלקים החיצוניים: הפות³⁶, המורכבת מכף-הערווה³⁷, השפתיים הגדולות והקטנות³⁸, הקליטוריס³⁹ וקרומ הבתולים⁴⁰; והחלקים הפנימיים: הלדן או הנרתיק⁴¹, הרחם⁴² וצוואר הרחם⁴³, החצוצרות⁴⁴ והשחלות⁴⁵.

מערכת איברי המין החיצוניים של האשה מכונים בית הבושת²⁸, בית התורפה²⁹, מקום התורף³⁰, פה של מטה³¹, פנים שלמטה³², בית חיצון, שות או שית³³.

טפולות הרחם – השחלה והחצוצרה, אינם מוזכרות במקרא או בחז"ל³⁴.

הנרתיק הינו תעלה באורך של 8-10 ס"מ, ורוחבו גדל מהחוף פנימה. הוא מכוסה מבפנים ברירת מיוחדת.

הענף ברפואה העוסק בתיפקוד ובמחלות של הרחם והטפולות הוא רפואת נשים³⁵.

ו ד. וראה שם, שיש אומרים שהוא היה בדמות שדיים. וראה רש"י ברכות כד א ד"ה תכשיטין; תורה שלמה כרך כד, תרגומי התורה, פי"ד אות ה. [28] משנה חולין ט ב; וזכאים כח א. אמנם רש"י חולין נו א, ושם קב"א ד"ה בית הבושת כתב שבית הבושת הוא בית הרחם של נקבה. [29] משנה נידה ח א; נידה כ א. ותורפה הוא מקום טינפת, מכוער ונבזה – ראה ערוך, ע' תרף(ב); תוס' ע"ז לב ב ד"ה ההולך. [30] ברכות שם. [31] סנהדרין ק א. [32] ברכות כד א, ורש"י שם ד"ה וקוצה. [33] ראה שמו"ב י ד; משלי ז י; שבת נד א. [34] אמנם ראה ב"ק נה א – שחלא, היינו אשכול ביצים בנקבה, אך אין הכוונה לשחלה האנטומית באשה. [35] gynecology. מילה מורכבת משתי מילים יווניות – gyne or = gynaikos = אשה; logos = תורה. [36] vulva. [37] mons pubis. [38] labia major and minor. [39] clitoris. [40] hymen. ראה בע' בתולים הע' 13 ואילך. [41] vagina. [42] uterus. [43] uterine cervix. [44] uterine tubes. [45] ovaries.

[20] ויקרא כ יח; נידה ג ב; שם יז ב; שם סו א. ועוד. והוא שם מושאל מהמונח מעין, שכן מן הרחם נובע דם הווסת, כמו המים הנובעים מהמעין = המקור. ולפיכך פנים הרחם נקרא מעין – ראה נידה לה ב. [21] ראה רש"י נידה טז ב ד"ה עד שהרוק. [22] ירמיה כ יז; שבת קכט א; נידה כא א. על מקור השם הזה ראה בספר *Preuss J, Biblical and Talmudic Medicine* (English translation by F. Rosner) עמ' 120, ובספר בשוט לשון, יוסף אבן-אודם, הרצליה, תשי"ט, עמ' 41-42. [23] במדבר כה ח; סנהדרין פב ב. וראה רש"י וא"ע במדבר שם, שהמושג נגזר מלשון קיבה, והיינו אחד האיברים הפנימיים בבטן, וראה רשב"ם שם. וראה ערוך, ע' קבה, שהוא לשון בית קובה, והוא מקום שמושיבים בו זונות. וראה עוד רשב"ם ב"ב צח ב ד"ה קובתא. [24] חולין נה ב, מח א. והיינו משום שגם לרחם צורה של שלפוחית. וראה רש"י סנהדרין לג א ד"ה האם, שכונה את הרחם בשם 'בית הריון'. [25] גיטין סט ב; נידה מא ב. [26] שמות לה כב; במדבר לא נ. [27] כלה רבתי, א; שבת סד ב; ירושלמי שבת

הרחם הוא האיבר בנקבה של היונקים שבו מתפתח העובר משלב ההשרשה של הביצית המופרית ועד הלידה. חלל הרחם נוצר בשבוע הששי לחיים העובריים.

מיקום – הרחם נמצא באגן הקטן, כאשר שלפוחית השתן נמצאת מלפניו, והחלחולת נמצאת מאחוריו.

מבנה – אורכו של רחם האשה הוא כ-7.5 ס"מ, רוחבו כ-5 ס"מ, עוביו כ-2.5 ס"מ, ומשקלו כ-50 גר'. בעת הריון גדל הרחם לממדים ניכרים, והוא ממלא כמעט את כל חלל הצפק. משקלו בהריון עשוי להגיע עד כ-2 ק"ג. הרחם חוזר לגודלו הרגיל כ-6 שבועות לאחר הלידה.

הרחם בנוי כאגס, עם בסיס יותר רחב למעלה ופתח צר למטה. שני השלישים העליונים של הרחם מכונים גוף הרחם, והוא מסתיים בפי צוואר הרחם הפנימי. אל חלקו העליון של הרחם משני צידיו נפתחות החצוצרות, שהן צינורות מאורכים שדרכן מגיעות הביציות מהשחלות לרחם. השליש התחתון של הרחם מכונה צוואר הרחם, והוא גלילי ומוארך. החלל שבתוך צוואר הרחם נקרא תעלת צוואר הרחם, וסופו פי צוואר הרחם החיצוני. החלק התחתון של צוואר הרחם בולט לתוך החלק העליון של הנרתיק באורך של

כ-1-2 ס"מ.

הרחם בנוי משלוש שכבות שריר חלק, והוא מצופה מבפנים ברירית מיוחדת⁴⁶, שבה מתרחשים השינויים במחזור הווסת של האשה.

מומים ומחלות – קיימים מומים מולדים שונים במבנה הרחם, וכמו כן יש מחלות שונות הפוגעות בו, כגון זיהומים, דימומים, וגידולים שפירים וממאירים.

על הרחם בהריון – ראה ערך הריון.

ניתוח כריתת הרחם הוא הניתוח הגינקולוגי השכיח ביותר, וכשליש מהנשים עד גיל 60 שנה בארה"ב עברו ניתוח זה⁴⁷. שכיחות הניתוח עולה עם הגיל⁴⁸, היא משתנה בין מדינות שונות, וההוריות לביצוע ניתוח זה אף הן משתנות וכוללות מצבים שונים⁴⁹. שיעור כריתת הרחם בישראל מגיע לכדי 4000 עד 6000 מקרים בשנה⁵⁰. הניתוח הזה כרוך באחוזי תמותה מסויימים, המשתנה בהתאם להוריה, לשיטת הניתוח, לגיל האשה ולמצבה הרפואי, ולניסיון של המנתחים⁵¹. התיפקוד המיני של האשה לאחר כריתת הרחם לא רק שאיננו נפגע אלא הוא אף משתפר מבחינות שונות⁵².

נשלט, מצבי חירום מיילדותיים, מצבים קדם-ממאירים ומצבים ממאירים ברחם ובטפולות. [50] ראה מאמרו של מ. הלפרין, חוב' אסיא, עא-עב, תשס"ג, עמ' 131 ואילך. [51] ראה Wingo PA, et al, *Am J Obstet Gynecol* 152:803, 1985 [52] Rhodes JC, et al, *JAMA* 282:1934, 1999

[46] endometrium. Carlson KJ, ראה [47] et al, *N Engl J Med* 328:856, 1993. [48] ראה Wilcox LS, et al, *Obstet Gynecol* 83:549, 1994. [49] כגון רחם שרירני (uterine leiomyomata). לאחרונה יש נטיה לטפל במצב זה באמצעים שמרניים, צניחת איברי האגן, אנדומטריוזיס, דמם רחמי לא תיפקודי ובלתי-

השחלה היא בלוטת מין זוגית בנקבה, שבה מיוצרים תאי הביצית והורמוני המין. השחלות מונחות משני צידי הרחם, והן נתמכות בשתי רצועות – אחת מן השחלה לרחם, ואחת מהשחלה לקיר האגן. השחלה בנויה בצורה דמויית שקד, אורכה כ-3.5 ס"מ, רוחבה כ-2.5 ס"מ, ועוביה כ-1.5 ס"מ. השחלה בנויה משתי שכבות עיקריות: הקליפה⁵³ החיצונית, שהיא מכילה את זקיפי⁵⁴ הביציות בדרגות בשלות שונות, והטוחה⁵⁵ הפנימית המורכבת מרקמת חיבור, כלי דם ולימפה ועצבים.

על תפקודי השחלה והפרעות פוריות ראה ערך הפריה חוץ-גופית, וערך פוריות ועקריות.

החצוצרות הן שתי צינוריות באורך 10-17 ס"מ, היוצאות משני צידי של חלקו העליון של הרחם אל חלל הבטן מול השחלות. קטע החצוצרה הקרוב

לרחם הוא דק יותר והוא המיצר⁵⁶. בהמשך מתרחבת החצוצרה, ובסופה היא נפתחת לחלל הבטן בצורת משפך⁵⁷ הבנוי במבנה דמוי אצבעות⁵⁸. אצבעות אלו מסייעות בקליטת הביצית הבשלה החורגת מהשחלה, והכנסתה לחלל החצוצרה.

ג. הרחם והטפולות במקרא ובחז"ל

מושגי אנטומיה – מצינו בתלמוד⁵⁹ מספר מושגים הנוגעים לאנטומיה של איברי המין של האשה: חדר או מקור, פרוודור או פרוודוד⁶⁰, עליה, לול⁶¹, בין השיניים, בית חיצון או בית התורף, או בית הסתרים. בביאור מושגים אלו מצינו בין הראשונים והאחרונים דעות אחדות, ולאור הקושי בזיהוי המונחים האנטומיים הללו מצינו שהפוסקים התייעצו בנידון עם רופאי זמנם, או שעיינו בספרי האנטומיה⁶². אכן, כבר כתב על כך אחד מגדולי פוסקי דורנו "בעניינינו אין לנו דבר

[53] cortex. [54] follicles. [55] medulla. [56] isthmus. [57] infundibulum. [58] fimbria. [59] משנה נידה ב ה; נידה יז ב; ירושלמי נידה ב ד. [60] פרוודוד – לפי כת"י מדוייקים של פיהמ"ש לרמב"ם מהדורת קאפח ויד החוקה מהדורת פרנקל. וראה בספרו של פרויס, עמ' 116, על משמעות המושגים הללו. [61] היינו נקב קטן, כמו בפסחים לד א, לול קטן בין כבש למזבח. [62] ראה רש"י נידה שם, ונידה מא א; פיהמ"ש לרמב"ם נידה ב ה; רמב"ם איסורי ביאה ה ב-ד (וראה עוד בדבריו הרפואיים של הרמב"ם על מבנה הרחם בפרקי משה מאמר ראשון סע' 64, ודבריו קשים להולמם לפי הידוע לנו כיום באנטומיה של מבנה הרחם. וראה בספרו של פרויס, עמ' 117-118, מה שהקשה מבחינה רפואית על הסברי הרמב"ם בנידון); מאירי נידה יז ב; שו"ת ב"ח החדשות סי' לד;

אגרות בעל התניא סי' קיד; שו"ת משאת בנימין סי' מט; שו"ת נובי"ק חיו"ד סי' מה וסי' נח; שו"ת נובי"ת חאבהע"ז סי' כג; שו"ת חת"ס חיו"ד סי' קסז; ח"י חת"ס נידה מא ב; ח"י חת"ס נידה יז ב; שו"ת עטרת חכמים חיו"ד סי' יח; שו"ת אבני נזר חיו"ד סי' רמ אות כ-כא; שו"ת עמק שאלה חיו"ד סי' לא; שו"ת אהל אברהם (אברהם שאג) סי' כח; שו"ת בית שלמה חיו"ד ח"ב סי' לט; שבילי דוד חיו"ד סי' קצ; סדרי טהרה סי' קצד סקכו, וסי' קצו סקכו; חו"א יו"ד סי' צב אות כז-כח; הנ"ל, יו"ד סי' קה אות א; הגרש"ז אויערבאך, נועם, ז, תשכ"ד, עמ' קלד ואילך; הנ"ל בסוף ספר אמרי אברהם (לאחיו הרא"ד אויערבאך), ענף ד, סע' לה-מב; הרב מ. כשר, נועם, ח, עמ' רצג ואילך; הנ"ל דברי מנחם חלק שו"ת סי' לד. וראה עוד פרויס, עמ' 115; הרב י.מ. לוינגר, נועם, י, עמ' קפח ואילך; י. וח. קטן, תחומין, טו, תשנ"ה.

הפרוזודור – יש אומרים, שהוא כולל את צוואר הרחם ואת הנרתיק⁶⁸; יש אומרים, שהוא מתייחס רק לנרתיק, בעוד שצוואר הרחם הוא חלק בלתי נפרד בהגדרתו מהרחם עצמו⁶⁹; ויש אומרים, שהוא אזור הפות⁷⁰.

בין השיניים – יש אומרים, שהוא אזור משונן בתוך צוואר הרחם⁷¹; ויש אומרים, שהוא אזור משונן בתוך הנרתיק⁷², והוא מחלק את הנרתיק בין בית חיצון, היינו חלק הנרתיק מהשיניים וחוצה, לבין בית פנימי, שהוא חלק הנרתיק בין צוואר הרחם לבין השיניים, אלא שמיקומו המדויק של 'בין השיניים' לא ידוע לנו⁷³.

מקובל בזה, וגם קשה לעמוד על זה, ולכן כל ידיעותינו בזה מתוך הכתב, וגם נפל בזה מחלוקת בדברי רבותינו האחרונים ז"ל⁶³, ועוד אחד מגדולי הפוסקים בדורנו כתב "ונכון הדבר שיש בזה מבוכה גדולה, וגם הרבה דברים תמוהים אשר איני יודע ליישבם"⁶⁴.

החדר או המקור הוא כמעט לכל הדעות חלל הרחם⁶⁵. ביחס למבנה הפנימי של חלל הרחם מצינו בחז"ל שהתייחסו למדורים שונים⁶⁶, ובין הראשונים והאחרונים מצינו שהתייחסו לחדרים שונים בתוך חלל הרחם⁶⁷, אך כל אלו אינם מתיישרים עם ידיעותינו האנטומיות כיום.

[69] הגרש"ז אויערבאך, שם. וכתב שם, שכן דעת רוב הראשונים והאחרונים, עיי"ש. וראה דברי הגרש"ז אויערבאך בשו"ת קנה בושם ח"ב סוסי' צד, שהרמב"ם השתמש בביטוי 'צוואר הרחם' לנרתיק, ולא לאזור הנקרא כך בימינו. [70] ערוך, ע' פרוזודור ושל אשה במקום ערווה, בשפות ערווה שמו פרוזודור; פרויס, עמ' 115; י. לוי, אסיא, סג-סד, תשנ"ט, עמ' 169 ואילך. וראה שו"ת בנימין זאב סי' סח. [71] שו"ת חת"ס חי"ד סי' קסז; הרב י.מ. לוינגר, נועם, י, עמ' קפח ואילך. כך משמע מהסמ"ע המובא בשו"ת משאת בנימין סי' מט, ובשו"ת ב"ח החדשות סי' לד. אך ראה מאמרו של הגרש"ז אויערבאך, נועם, שם, שדחה דברי חת"ס בהסבר זה. וכבר דחו דברי חת"ס אחרונים רבים – ראה שו"ת אהל אברהם (אברהם שאג) סי' כח; שו"ת בית שלמה חי"ד ח"ב סי' לט; שבילי דוד חי"ד סי' קצ. וראה עוד בנידון בחז"ל יו"ד סי' קה אות א. [72] סדרי טהרה סי' קצד סקכ"ו, וסי' קצו סקכ"ו; חז"ל יו"ד סי' צב אות' כז-כח, ושם יו"ד סי' קה אות א. [73] הגרש"ז אויערבאך, נועם, שם, והובאו דבריו גם בשו"ת קנה בושם ח"ב סוסי' צד. כך משמע מרש"י נידה מא א ד"ה כמין, ומשו"ת ב"ח החדשות סי' לד. וראה עוד בנידון

עמ' 316 ואילך. הפוסקים והמפרשים נחלקו בהבנת ההסברים של רש"י והרמב"ם, יש הרואים מחלוקת ברורה ביניהם, ויש שניסו להשוות דעותיהם. [63] חז"ל יו"ד סי' קה אות א. [64] שו"ת מנחת שלמה ח"ב סי' עז. [65] ראה פי' רבנו גרשום לב"ב כד א, שמשמע שהמקור והחדר הם שני איברים נפרדים, אך לדעת כל יתר המפרשים והפוסקים שני המושגים הללו חד הם. ובימינו יש מי שהציע להפריד בין מושג החדר לבין מושג המקור, כאשר החדר הוא הנרתיק והמקור הוא חלל הרחם – ראה י. לוי, אסיא, סג-סד, תשנ"ט, עמ' 169 ואילך. [66] נידה לא א; תנחומא, פקודי, ג. [67] לדוגמא ראה חזקוני ויקרא יב ב, וגליון הש"ס על ברכות סג ב, בשם צידה לדרך פר' שמות, שיש ברחם שבעה חדרים, שלשה מימין ושלשה משמאל, ואחד באמצע. וראה עוד בע' ילוד הע' 156 ואילך. [68] שו"ת חת"ס חי"ד סי' קסז. וכן משמע בחי' חת"ס נידה יז ב, מא ב. וראה באריכות במאמרו של הגרש"ז אויערבאך, נועם, ז, תשכ"ד, עמ' קלד ואילך; הנ"ל בסוף ספר אמרי אברהם (לאחיו הרא"ד אויערבאך). ענף ד, סע' לה-מב; הרב מ. כשר, נועם, ח, עמ' רצג ואילך; הנ"ל דברי מנחם חלק שו"ת סי' לד.

העליה – יש אומרים, שהיא כוללת את החצוצרות ואת השחלות⁷⁴; יש אומרים, שהיא מתייחסת לנרתיק⁷⁵; ויש אומרים, שהכוונה לשלפוחית השתן⁷⁶.

הלול – יש אומרים, שהוא הנקב בין העליה לגג הפרוזדור⁷⁷; יש אומרים, שהוא פתח השופכה⁷⁸; ויש אומרים, שהוא פתח צוואר הרחם, או פתח הנרתיק לפות⁷⁹.

אין פרה וחזירה יוצאה מאלכסנדריה של מצרים שאין חותכים האם שלה כדי שלא תלד⁸⁵. וכן ביחס לאתונות – לכן כרת את רחמן לפני שנתנם ליעקב, וכן היו המצרים חותכים את רחם האתונות שלהן⁸⁶.

ד. פרטי דינים

סירוס בכריתת רחם – ראה ערך סריס.

רחם אטום – אשה שנמצא רחמה

היחסים ההדדיים בין חלקי מערכת הרבייה של האשה מתוארים בתלמוד במצב בו האשה שוכבת על גבה⁸⁰. במצב זה החדר הוא פנימי ואחורי, והפרוזדור מעליו ולפניו, העליה נתונה על גבי החדר עד חצי הפרוזדור, ופיתחה של העליה פתוחה לפרוזדור⁸¹.

בבהמה – התלמוד קובע שאין פרוזדור לבהמה⁸², אך כבר הקשו הראשונים שיש פרוזדור לבהמה⁸³. יש שכתבו, שאצל האשה יש שני פרוזדורים,

בש"ת משאת בנימין סי' מט; י. ו. ח. קטן, תחומין, טו, תשנ"ה, עמ' 316 ואילך; י. לוי, אסיא, סג-סד, תשנ"ט, עמ' 169 ואילך. [74] כך משמע מהרמב"ם איסורי ביאה שם; המאירי נידה יז ב. [75] פרויס, עמ' 115. כך משמע מפרש"י נידה שם. [76] ערוך ע' פרוזדור; ר"ח ב"ב כד א; הרב לוינגר, נועם, שם, על פי הירושלמי נידה ב ה. [77] רש"י נידה שם; רמב"ם איסורי ביאה שם; מאירי נידה יז ב. ראשונים אלו הבינו כנראה שפתח החצוצרה הוא בפרוזדור, ולא ברחם עצמו, וחשבו שהורע עובר מהפרוזדור דרך הנקב לחצוצרה ולשחלה, וזה איננו כפי ידיעותינו כיום. וראה גם במאמרו של הרב י. מ. לוינגר, נועם, שם. [78] הרב לוינגר, נועם, שם, על פי הירושלמי נידה ב ה. והכוונה לפתח שלפוחית השתן לתוך הנרתיק, ומדובר שהאשה שוכבת על הגב. וראה

כנ"ל מאמרו של הרב מ. הלפרין, אסיא, סה-סו, תשנ"ט, עמ' 181 ואילך. [79] פרויס, עמ' 115. [80] חזו"א י"ד סי' קה אות א; הרב לוינגר, נועם, שם. [81] ירושלמי נידה ב ה. [82] שבת פו ב; חולין סח א; בכורות מו א. [83] ראה תוס' בכורות מו א ד"ה אדם; תוס' נידה מב א ד"ה שהוציא. [84] הרב י. מ. לוינגר, נועם, י, עמ' קפח ואילך. וראה רש"י חולין סח א ד"ה וכי תימא, ותוס' שם ד"ה אדם, שהכוונה שאצל האשה הירכיים מכסים את היציאה של הולד מהרחם, מה שאין כן בבהמה. וראה עוד מאמרו של מ. הלפרין, חוב' אסיא, סא-סב, תשמ"ח, עמ' 105 ואילך; מאמרו של י. לוי, אסיא, סג-סד, תשנ"ט, עמ' 169 ואילך. [85] סנהדרין לג א; שם צג א; בכורות כח ב. [86] מדרש שכל טוב, הובא בתר"ש בראשית פל"ב אות צג.

אטום, היינו שהנרתיק חסום⁸⁷, ואינו יכול לבוא עליה, ולא הודיעה על כך לבעלה טרם הנישואין, הרי זה מום גדול, ונתבטלו הקידושין, ויכול להוציאה בלא גט, או על כל פנים יכול לשאת אשה אחרת בהיתר מאה רבנים, ודין זה נכון אף אם התרפאה אחר כך⁸⁸.

אשה שניטל רחמה, והמתנה שבעה נקיים וטבלה, כאשר רוצה להינשא לאחר, איננה צריכה לשבת שבעה נקיים, כדין אשה שתבעוה להינשא ונתפייסה⁹⁴, שכן במציאות לא יכולה לראות עוד דם; וכל זה בתנאי שהרופא מעיד שהוציא את כל הרחם⁹⁵.

אשה לאחר כריתת רחם – יש מי שכתב, שאשה שהוציאו לה רחם, אסורה לבוא בקהל⁸⁹; ויש שכתבו, שאיננה אסורה לבוא בקהל⁹⁰.

דין אשה שניטל רחמה לעניין תשמיש המיטה – ראה ערך זרע.

צניחת הרחם – ראה ערך נדה וזבה.

ניטל הרחם – אשה שניטל רחמה לפני נישואיה, ולא גילתה דבר זה לבעלה, הרי הקידושין הם מקח טעות, ויכול הבעל להוציאה בלא גט⁹¹.

דין טומאה בבית החיצון – הבית החיצון באשה עד בין השיניים, ובין השיניים עצמם בכלל⁹⁶, דינו כבית הסתרים, ואף על פי שאינה נטמאת בו במגע, נטמאת בו במשא. לפיכך, אם תחבה לה חברתה כזית נבלה באותו מקום, הרי היא טמאה⁹⁷. וכן יש אומרים, שדם יולדת שנעקר ממקומו בטומאה, ונשתהה שם עד אחרי ימי טומאתה, הרי זה מטמא⁹⁸; ויש אומרים, שדם הבא מבפנים דינו כבלוע עד שייצא חוץ

אשה שניטל רחמה לאחר נישואיה, רשאי הבעל לגרשה, ואם אינה מתרצה להתגרש, יכול לשאת אשה אחרת בהיתר מאה רבנים⁹². ויש מי שכתב, שמכל מקום אין כופים אותה להתגרש, ואם רוצה הבעל להמשיך את חייהם המשותפים הרשות בידו⁹³.

הע' 411 ואילך. [91] שו"ת אמרי יושר ח"ב סי' קנט; שו"ת לבושי מרדכי חאבהע"ז סי' נח; שו"ת ציץ אליעזר ח"ז סי' מח פ"ה אות יג. [92] שו"ת מהר"ש אנגיל ח"א סי' מז; שו"ת מי יהודה ח"ב חאבהע"ז סי' טז. [93] שו"ת תשובות והנהגות, ח"ג סי' תטו. [94] טושו"ע יו"ד קצב א. [95] שו"ת תשובות והנהגות, ח"א סי' תצט; שם, ח"ב סי' תלה. [96] ראה שו"ת שו"ת בית אפרים חו"ד סוסי" ג. [97] נידה מב ב, מחלוקת; רבב"ן נידה סי' שכו; ח"י הר"א והמאירי נידה שם. וראה בשו"ת נובי"ק חו"ד סי' סד, שכן דעת הרמב"ם. [98] תוס' נידה מב א

[87] ראה ע' זרע הע' 191 ואילך. וראה עוד מאמרו של מ. הלפרין, חוב' אסיא, סא-סב, תשמ"ח, עמ' 105 ואילך. [88] שו"ת תפארת יוסף סי' י; שו"ת פרשת מרדכי סי' יד; שו"ת דברי חיים ח"א חאבהע"ז סי' מח; שו"ת משיב כהלכה סי' ז; שו"ת בית שלמה סי' עו. וראה בשו"ת רבבות אפרים ח"ח סי' שכ, בעניין אשה שתפרו את צוואר רחמה כדי שלא תוכל להתעבר. [89] ברכ"י אבהע"ז סי' ה סקט"ז, בשם ר' דוד עראמה. [90] שו"ת צור יעקב סי' יז; ישרש יעקב, יבמות עט ב; שו"ת יביע אומר ח"ח חאבהע"ז סי' יד אות ו. וראה עוד בע' סריס

לבשרה, ולפיכך אינו מטמא⁹⁹.

מבין השיניים ולפנים, שהוא למעלה ממקום שהשמש דש בו בשעת תשמיש, לדברי הכל דינו כבלוע, ואינו מטמא עד שיצא לבית החיצון¹⁰⁰.

טומאת מת – איברים היתרים באשה, היינו איברי הרבייה המיוחדים לה, אינם מטמאים באוהל¹⁰¹.

טריפות – בהמה או עוף שניטל הרחם – כשרה¹⁰². יש אומרים, שדין זה נכון דווקא אם נולדה כך, או שניטל הרחם ביד ללא חולי, אבל אם נימוק הרחם מחמת חולי – טריפה¹⁰³; יש אומרים, שאף אם ניקב הרחם – כשרה; ויש אומרים, שאם ניקב הרחם טריפה¹⁰⁴.

ניתוח קיסרי להוצאת וולד של בהמה – יש מי שכתב, שדבר זה אסור לכתחילה, והבהמה טריפה, אלא אם כן מדובר בבהמת ישראל ובהפסד מרובה, ואחרי בדיקת כל האיברים הפנימיים, ובעיקר הרחם עצמו¹⁰⁵; ויש מי שכתב, שניתוח קיסרי בבהמה איננו מטריף את הבהמה, אם הקפידו שלא יגרמו נקב

באיברים אחרים בבטן¹⁰⁶. יש לציין, כי בשנים האחרונות חלה ירידה ניכרת מאד בניתוחים קיסריים של בהמות בישראל בגלל כמה סיבות: רמה גבוהה של טיפוח העדר; המלטות קלות יורת בגלל אגן רחב יותר של הפרות בישראל, ובגלל ההקפדה על הזרעת הפרות מפרים המולידים עגלים קטנים; הוטרנירים מעדיפים להימנע מניתוחים קיסריים גם כאשר נדרש מהם מאמץ יותר גדול לילד את הפרות בדרך רגילה.

מומים – נפגמה הערווה של בהמה נקבה, הרי זה מום הפוסל בהמה לקרבן¹⁰⁷.

השתלת רחם – בשלהי המאה ה-19 התפרסם סיפור של השתלה מוצלחת של רחם ו/או שחלות מתורמת זרה, אך אין לכך עדות היסטורית שהדבר אכן קרה¹⁰⁸. בראשית המאה ה-21 דווח על מקרה ראשון של השתלת רחם מוצלחת¹⁰⁹.

בעקבות הסיפור המשוער על השתלת רחם מתורמת זרה בשלהי המאה ה-19 התקיים דיון הלכתי רחב ביחס למספר שאלות, הנוגעות לעצם ההיתר של ביצוע

ד"ה אמאי; חז"א יו"ד סי' צב סק"ל וסקל"ו-ז, שכן דעת רש"י וריטב"א נידה שם, ורמב"ם מטמאי משכב ומושב ה ג. וראה עוד באנציקלופדיה תלמודית, כרך יט ע' טמאה בלועה עמ' תקמה-ו, הע' 145. [99] תוס' ר"ד נידה שם; שו"ת משיבת נפש סי' כב אות יד. [100] ראה אנציקלופדיה תלמודית שם, עמ' תקמו והע' 147-149. [101] בכורות מה א. ולכאורה תמוה שהגמ' מביאה על כך לימוד מיוחד מהפסוק, והלוא אין באיברים המיוחדים לאשה עצמות, וממילא אינם מטמאים באוהל,

וצ"ע. ואמנם הרמב"ם לא כתב דין זה במפורש. [102] חולין נד א; רמב"ם שחיטה ח כה; טושו"ע יו"ד מה א. [103] דרכ"ת שם סק"ג, בשם שנות חיים. [104] רמ"א שם. וכתב שיש להחמיר אם לא במקום הפסד מרובה. וראה שם בדרכ"ת. [105] שו"ת מנחת יצחק ח"ד סי' נו. [106] שו"ת שבט הלוי ח"ב סי' טז סק"א. וראה מאמרו של הרב י. לוינגר, המעיין, א, תשל"ל, עמ' 26 ואילך. [107] בכורות לט ב; רמב"ם איסורי מזבח ב ד. [108] ראה ע' השתלת אברים, הע' 37. [109] ראה ע' השתלת אברים, הע' 39.

השאלות ההלכתיות המתייחסות למושלת: האם יש בזה איסור חובל? האם מותר לה להכניס עצמה לסכנה (הניתוח והטיפול המתמשך למניעת דחיה)? האם יש לבעלה איסור ערוה בגלל שהרחם בא מאשה זרה? האם יש בה גדר נידה בזמן ווסת, שהרי במצב של השתלת רחם אין המושלת מרגישה כלל את הוסת?

השאלות ההלכתיות הנוגעות למעמד הוולד: מי אמו – תורמת הרחם או היולדת?¹¹³ אם הוא נולד ראשון לאשה

ניתוח כזה, ולתוצאות ההלכתיות הנוגעות למצבה של המושלת, ובעיקר למעמדו של היולד?¹¹⁰

השאלות ההלכתיות המתייחסות לתורמת הרחם: אם מדובר באשה חיה – האם יש בזה איסור חובל? האם יש בזה איסור סיכון עצמי ללא הצדקה מספקת? האם יש בזה איסור סירוס?¹¹¹ אם מדובר באשה מתה – האם יש בזה איסור הנאה מן המת? האם יש בזה איסור ניוול המת? האם יש בזה ביטול מצות קבורה?¹¹²

מותר. וכן יש לדון בשאלה אם המושלת היא בגדר פיקוח נפש, כדברי רחל: הבה לי בנים ואם אין מתה אנכי, או שאין כלל גדר פיקוח נפש. [112] למעשה שאלות אלו נוגעות לסוגית נתוח המת (ראה בהרחבה בע' נתוח המת הע' 143 ואילך). ויש לדון אם המושלת היא בגדר פיקוח נפש (ראה בהערה קודמת), שאז נידחים איסורים אלו, או שאין היא כלל בגדר פיקוח נפש, ואז חלים האיסורים. אכן יש מקום לומר שאיסור ההנאה לא שייך כאן, כי אין זה כדרך הנאה מבשר המת, ואיסור ניוול יתכן שלא שייך אם כריתת הרחם מהאשה המתה נעשה דרך הפרוודור, שאז אין כל צלקת נראית לעין; וביטול קבורה יתכן שלא שייך כי האיבר חוזר וממשיך את חיותו, ואין הוא איבר מת, וכדעת הגרא"י אונטרמן בעניין קרנית (ראה ע' השתלת אברים, הע' 244-245). וכל זה עוד צריך לימוד ועיון אצל גדולי הפוסקים. [113] בשאלה זו דנו בהרחבה רבנים שונים, ורובם ככולם הכריעו שהיולדת היא האם ההלכתית, ולא תורמת הרחם. ראה – שו"ת אבן יקרה ח"ג סי' כט; שו"ת צור יעקב סי' כח; ס' כל בו על אבילות ח"א סי' ג אות כא, בשם ס' התלמוד ומדעי התבל, ד' מד (וכתב שם שהסכים עמו הגאון ר' מאיר אריק. וראה מאמרו של ר' מאיר אריק הבאר, כרך ג, שנה ו, עמ' קי, שנת תר"ץ); שו"ת הרב"ז ח"א סי' טז, וחי' סי' כה פכ"ו אות ג; הרב י.א. ליעבעס, בנועם חי"ד, עמ' פו-קט. וכל זה עוד צריך לימוד ועיון אצל גדולי הפוסקים. [111] יש להבדיל בין מצב שבו אשה צריכה לעבור ממילא כריתת רחם בגלל בעיות רפואיות, כגון צניחת רחם, שאז מתבטלות שאלות אלו; לבין אשה עקרה בגלל סיבות אחרות, כגון שאין לה שחלות, או שהיא לאחר תקופת הפוריות, שאז אין איסור סירוס לשיטת שאין סירוס אחר סירוס באשה (ראה ע' סריס הע' 213 ואילך והע' 422), אך נותרות הבעיות של סיכון עצמי וחבלה. וגם באיסור חבלה יש לדון שאין זה בדרך של ניציון או ביויון, והוא נעשה לתועלת, אם כי לא לתועלת של האשה התורמת. ובעניין סיכון עצמי יש לדון מצד שניתוח כריתת רחם הוא ניתוח קל, בפרט אם הוא נעשה דרך הפרוודור, ויתכן שגדר כזה של סיכון כשהוא נעשה לתועלת של אחרים –

[110] הדיונים ההלכתיים התקיימו בעיקר מעל דפי הבטאוניים ההלכתיים של אותה תקופה: וילקט יוסף, הבאר, ותל תלפיות – ראה סיכום עמדות הרבנים הללו במאמר – Reichman E, Tradition 37:2, 2003. כמו כן נידונו השאלות הללו במספר ספרים מאותה תקופה: שו"ת אבן יקרה ח"ג סי' כט; התלמוד ומדעי התבל, ד' מד; שו"ת צור יעקב סי' כח. וראה עוד: שו"ת הרב"ז ח"א סי' טז, וחי' סי' כה פכ"ו אות ג; הרב י.א. ליעבעס, בנועם חי"ד, עמ' פו-קט. וכל זה עוד צריך לימוד ועיון אצל גדולי הפוסקים. [111] יש להבדיל בין מצב שבו אשה צריכה לעבור ממילא כריתת רחם בגלל בעיות רפואיות, כגון צניחת רחם, שאז מתבטלות שאלות אלו; לבין אשה עקרה בגלל סיבות אחרות, כגון שאין לה שחלות, או שהיא לאחר תקופת הפוריות, שאז אין איסור סירוס לשיטת שאין סירוס אחר סירוס באשה (ראה ע' סריס הע' 213 ואילך והע' 422), אך נותרות הבעיות של סיכון עצמי וחבלה. וגם באיסור חבלה יש לדון שאין זה בדרך של ניציון או ביויון, והוא נעשה לתועלת, אם כי לא לתועלת של האשה התורמת. ובעניין סיכון עצמי יש לדון מצד שניתוח כריתת רחם הוא ניתוח קל, בפרט אם הוא נעשה דרך הפרוודור, ויתכן שגדר כזה של סיכון כשהוא נעשה לתועלת של אחרים –

המושלתת האם דינו כבכור?

הריח ברירית האף שבחלק העליון של הנחיר. שטחו של אזור ההרחה בכל אחד מהנחיריים הוא כ-2.5 סמ"ר.

יש מי שכתבו, שאין להתיר לכתחילה השתלת רחם מאשה זרה, בגלל חששות ובעיות הלכתיות שונות¹¹⁴.

עצב ההרחה – קצות העצב ברירית ההרחה יוצאים מהאף בצורה של עצב ההרחה⁵, שהוא העצב הגולגולתי מספר 1. חומרים כימיים במצב גאזי, המגיעים בריכוז מתאים לרירית ההרחה, מגרים את הקולטנים ומפעילים אותם.

ריח

א. הגדרת המושג

חוש הריח מופעל על ידי גזים שנודפים מחומרים שונים, הוא נקלט בריריות האף, עובר דרך עצבי הריח למוח, ושם הוא מתפרש כתחושה מיוחדת של ריח.

גירוי הריח הכימי – מספר הריחות שהאדם מסוגל להבחין הוא רב מאד, והוא משתנה בהתאם לאופי החומר הנדיף ולסגולות שונות שלא כולם הובררו כל צרכם.

באופן מושאל משמש מושג הריח להבחנה של דברים הקורים מרחוק, כגון 'ריח מלחמה'¹. כמו כן משמש המושג באופן מושאל לדבר קטן, לשמץ דבר או זכר לדבר, כגון ריח הגט². מי שהמאיס את זולתו על אחרים הוא מבאיש את ריחו³.

מרכז הריח המוחי – הגירוי הכימי ברירית ההרחה מותמר לאנרגיה חשמלית, ועובר דרך עצב ההרחה למרכז ההרחה המוחי באונה הקדמית⁶. באזור זה מקבל הריח פרשנות מודעת, וניתן להבחין בחומרים שונים בהתאם לריחם המיוחד להם.

מי שאין לו חוש ריח נקרא תותרן⁴.

ב. רקע מדעי

הפרעות בחוש הריח – יש מצבים של ירידה בחוש הריח⁷, ומצבים של היעדר

רירית האף – האדם קולט את גירוי

ואם עשו לה השתלת רחם חייבת להודיע על כך לפני נשואיה, ואולי אסור לה כלל להינשא. [1] איוב לט כה. [2] יבמות נב א; גיטין פו ב. ואולי משום שחוש הריח מושפע מכמות קטנה ביותר של חומר נדיף. [3] שמות ה כא. [4] ב"ב קמו א, על פי חי' הר"י מיגאש ויד רמה שם. וראה בפירושו הרשב"ם שם, שזה מצב של חולי, וכן כתב בערוך ע' תתר (ג). [5] olfactory nerve. [6] rhinecephalon. [7] hyposmia.

עמ' פו-קט; שו"ת ציץ אליעזר ח"ז סי' מח פ"ה אות טז, וח"י סי' כה פכ"ו אות ג. שהוולד הוא בן האשה המושלתת. וראה באריכות דיון היסטורי-רפואי והלכתי בסוגיא זו במאמרים – Reichman E, *Tradition* 33(1):31, 1998; Reichman E, *Tradition* 37:2, 2003. [114] ראה בתשובות בהערה קודמת, ובמיוחד ראה בשו"ת ציץ אליעזר שם, שלכתחילה אסור להוציא רחם מאשה אחת ולהשתילה באחרת,